

Солдатова К. А. Формирование комплекса имений гетмана Ивана Самойловича на Левобережной Украине

В статье рассматривается история формирования гетманских владений И. Самойловича в Нежинском, Стародубском, Прилуцком и Миргородском полках.

Ключевые слова: ранговые имена, наследственное землевладение, «дворец», «староства», волость.

Soldatova K. O. Formation of Ivan Samoylovych complex of estates on the Left-bank Ukraine

In the article we consider the history of hetman I. Samoylovych land tenures formation in Nizhyn, Starodub, Pryluky and Myrgorod polks.

Key words: rank estates, hereditary land tenure, dvorets, starostvo, volost.

25.02.2016 р.

УДК 94(477):(094.2)«1689»

Я.М. Гирич

МОСКОВСЬКІ СТАТТІ 1689 Р. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО- РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Дослідження присвячене оцінці інформаційного потенціалу порівняно нещодавно введеного до наукового обігу документу – Московських статей 1689 р. Окремо здійснено екскурс в історію його появи та проаналізовано місце у системі відносин між Військом Запорозьким та Московським царством.

Ключові слова: Московські статті, 1689 р., історичне джерело, Іван Мазепа, Гетьманщина, Петро І, Нарішкінський переворот, Коломацькі статті, гетьман, цар, Тетяна Таїрова-Яковлева.

Вивчення середньовічної історії України сучасними дослідниками супроводжується пошуком та залученням нових джерельних матеріалів. Це переважно листування іноземних послів, протоколи допитів військовополонених, інші документи з польських, білоруських, російських та турецьких архівів. Важливу роль у дослідженні політичної історії Козацької України відіграють міждержавні договори, які уклали гетьмани з іноземними правителями, у першу чергу з московськими царями. На цьому фоні важливим стало виявлення та публікування маловідомого до початку XXI ст. документа – Московських статей Івана Мазепи 1689 р.

Часто діаспорні історики сміливо називали гетьманські статті конституційними актами. Зазвичай ці угоди передбачали посилення московського впливу та зменшення політичної ваги гетьмана. Лише декільком правителям вдавалося покращити своє становище та отримати певне поліпшення політичних та соціально-економічних прав Лівобережжя або трохи посилити свою владу. Вперше цього вдалося добитися Д. Многогрішному у Глухівських статтях 1669 р.

та певною мірою Д. Апостола в Рішительних пунктах 1728 р. Якщо у першому випадку Лівобережна Україна поверталася під протекторат Московської держави на умовах автономії після антишовиністського повстання та нетривалого перебування під булавою правобережного гетьмана П. Дорошенка, то у другому – йшлося про відновлення інституту гетьманства напередодні нової війни з Туреччиною на фоні часткової ревізії петровських реформ.

Більше того, Глухівські статті 1669 р. стали рамковими домовленостями, на основі яких уклалися договори 1672, 1674 та 1687 рр. Відомий дослідник українсько-московських відносин другої половини XVII ст. В. Горобець відзначає, що «1672 р. як відправні положення було схвалено Глухівські статті, а 10 нових – так званих Конотопських статей – становили, по суті, лише додаток, який пояснював або уточнював основний текст, з 20 положень Переяславського договору 1674 р., 15 повністю або частково повторювали Глухівські статті, 4 – взято з Конотопських і лише одне було принципово новим, що враховувало регіональну специфіку Правобережжя. Коломацькі статті 1687 р. також переважно повторювали постулати Глухівського договору (пункти 1–17) і містили лише 5 нових положень». Проте, у означених документах чітко прослідковувалася тенденція обмеження української автономії еволюційним шляхом. До угод включалися лише ті статті з попередніх документів, які повністю влаштовували московську сторону, а нові пункти були спрямовані на обмеження гетьманської юрисдикції [3, с. 45–46].

Менш відомим епізодом є укладання Іваном Мазепою Московських статей, які з'явилися під час політичної нестабільності у Москві, але у кінцевому підсумку сприяли його утвердженню як перед царем, так і всередині Війська Запорізького. Найчастіше термін «Московські статті» вживається до угоди, підписаної 11–12 жовтня 1665 р. Іваном Брюховецьким, рідше – до березневих статей 1654 р. При цьому, зазвичай, оминався увагою документ, що з'явився під час перебування Івана Мазепи у Москві 1689 р. За своєю суттю Мазепині Московські статті – типовий договір, що уклали гетьмани Гетьманщини з царями Московської централізованої держави. Це були вже другі за ліком статті, підписані І. Мазепою з московськими правителями. Традиційно такі договори уклалися як «інавгураційні», після обрання гетьмана, лише іноді – для зміни положень попередніх статей одного гетьмана (Московські статті 1665 р. І. Брюховецького, Переяславські статті 1674 р. І. Самойловича). Цього разу документ став наслідком зміни влади у Москві, а не в Батурині.

Сам факт укладання цього договору тривалий час лишався поза увагою істориків. Чіткі відомості про нього відсутні у козацьких літописців, його

текст відсутній у «Повному зібранні законів Російської імперії», про нього не згадували історики XIX–XX ст. Також інформація про існування означеного правового акту відсутня у спеціальних дослідженнях В. Горобця та А. Яковліва [3; 12], хоча останній звернув увагу на незадоволення частини козацької еліти виборами нового гетьмана у 1687 р. не за «статтями Хмельницького» і тривалою відсутністю царської підтверджувальної грамоти на гетьманство¹[12, с. 129]. Подібне повідомлення розміщене і у праці О. Рігельмана «Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі».

Діаспорний історик О. Оглоблин у примітках до підрозділу, присвяченому Коломацькій угоді, зробив уточнення, що «у вересні 1689 р., після московського перевороту й падіння Голіцина, пороблено невеличкі зміни в Коломацькій угоді. Зокрема, московський уряд погодився з домаганням Гетьмана, щоб цар не видавав жалованих грамот на маєтності в Україні без попередніх гетьманських універсалів» [6, с. 40].

Обставини перевороту порівняно детально описані у літописі Самійла Величка, хоча про укладання самого договору написано плутано: «Гетьман же зі старшиною після шеститижневого перебування в Москві і в Троїцькому монастирі милостиво був відпущений з виданою йому на пергамені, прикрашеною золотом монаршою грамотою, котра підтверджувала всі давні права та вольності Запорозького війська і всього малоросійського народу в непорушній цілості, також з особливою грамотою на гетьманські маєтності. Тоді ж таки було подавано монарші поствердні грамоти на маєтності й ґрунти за їхнім проханням й іншим малоросійським панам. Іншим панам через швидкий від'їзд їхній із гетьманом із Москви такі поствердні грамоти не поспіли, їх повидавано їм з монаршої милості вже в майбутньому 1690 році» [4, с. 676].

У такому ж дусі підписання Московських статей 1689 р. описується М. Костомаровим. Вчений розглядав події вересня 1689 р. у контексті отримання Мазепою низки підтверджувальних документів на старшинські землеволодіння та збереження за ним права на наступні земельні пожалування. Історик також відзначив початок 14 вересня переговорів з думним дяком О. Українцевим, не вказуючи при цьому інформацію про кінцевий ухвалений сторонами документ. М. Костомаров зводив зміст україно-російських перемовин та досягнутих домовленостей виключно до питань земельної власності і прерогатив жалування (нагородження) земельними активами [5, с. 26].

Як окремих нормативно-правовий акт, Московські статті 1689 р. вчені почали розглядати лише на початку XXI ст. Оригінал документа зберігається у фонді Малоросійського приказу в Російському дер-

1. Царську грамоту вислали з Москви лише 13 жовтня 1690 р. Велике незадоволення факт її відсутності викликав у козаків Чернігівського полку, тому для чернігівців 3 грудня того ж року було вислано з Москви ще один примірник документа.

жавному архіві давніх актів (Москва) [8]. Його вперше було опубліковано Т. Яковлевою в «Українському археографічному щорічнику» 2006 р. [11]. При публікації текст відтворений російською мовою з певними особливостями². Наприкінці статей вказується дата й місце їх укладання (20 вересня 1689 р. у Малоросійському приказі в Москві), названі особи, відповідальні за безпосереднє їх складання (дяки Посольського (Малоросійського) приказу Василь Бобонінта Іван Бірін).

Московський договір Мазепи 1689 р. складається з 14 статей, тоді як Коломацькі угоди містили 22 статті. В основу документа покладено договори, що раніше уклалися українськими гетьманами з царем. У першу чергу це Коломацькі статті самого І. Мазепи, Глухівські статті Д. Многогрішного, які уточнювалися та доповнювалися за гетьманування І. Самойловича (Конотопські статті 1672 р., Переяславські статті 1674 р.). Свого часу, Коломацькі статті уклалися для підтвердження виборів гетьмана І. Мазепи, декларування тісних відносин з Москвою та їх правового унормування. На відміну від Коломацької угоди 1687 р., текст Московських статей не містить прямих відсилань на «статті Богдана Хмельницького». У договорі 1687 р. згадки про життя за домовленостями 1654 р. виглядали як знуцання відносно тексту і духу «березневих статей». Замість цього у Мазепиних статтях 1689 р. використовуються терміни «прежние» та «належащие» або «стародавние» права гетьмана, старшини, козаків та «народу малоросійського».

Нові статті 1689 р. були видані від імені співправителів Івана та Петра Олексійовичів Романових. Після змін на Московському політичному олімпі з нової угоди зникли згадки про «велику государиню, благовірну царівну і велику княжну Софію Олексіївну». У договорах 1687 та 1689 рр. Мазепу називають «гетьманом Війська Запорозького обох боків Дніпра». Очевидно, це є підтвердженням зазіхань українських гетьманів на Правобережжя та невизнання ними де-факто умов Андрусівського перемир'я й Вічного миру. Гетьман, як і в переважній більшості попередніх документів, іменується «підданим царської величності».

Серед суттєвих змін, які вдалося внести Мазепі до тексту Московських статей, є досягнення прерогативи гетьмана у вирішенні багатьох актуальних питань життя Гетьманщини. Можна говорити

2. Текст документа опублікований зі збереженням тогочасної орфографії. Однак літери, які відсутні в сучасному правописі, замінені на відповідники. Літера «ъ» в кінці слів не відтворюється. Титла розкрито, виносні літери подано в рядку без спеціального обумовлення в примітках. «Де», «г», «го» скрізь передані повними словами («день», «год»/«года»). Аналогічний підхід застосовано й до пропусків у словах літер «а», «е», після літер «в», «д», «л», «м», «н». Знаки пунктуації розставлено відповідно до сучасного правопису

про відновлення фінансової автономії краю, що забезпечувалася «орендами». Зібрані кошти від них йшли на утримання найманого (охотницького) війська та будівництво барокових храмів. Також серед важливих здобутків української сторони варто називати можливість збільшення чисельності найманого війська (точна чисельність не регламентувалася (ст. 11), отримання гетьманом виключного права «жалувати землю, містами, селами і млинами» (ст. 10), проведення перепису козаків (ст. 4). Останнє мало на меті сприяти виключенню з козацького стану так званих «покозачених» елементів, які регулярно ставали джерелом соціальної нестабільності під час Руїни. Як і у Коломацьких статтях, проголошувалася норма щодо невтручання воевод, що лишалися в українських містах (Київ, Переяслав, Чернігів, Ніжин, Остер), у внутрішні справи Гетьманщини. Але при тому мова йшла про збільшення московського контингенту нібито «для захисту від татарів» (ст. 13). Окремо розглядалися питання про винокуріння (ст. 8), продовольче та матеріальне забезпечення охотницьких полків (ст. 3), недопущення фактів обмеження прав козаків з боку церкви (ст. 7), а також неприпустимість утисків населення Лівобережжя з боку царських посланців та гінців (ст. 6). Усі вищезазначені зміни сприяли забезпеченню стабільності внутрішньополітичної ситуації та підняття престижу гетьмана.

Ці здобутки під різним виглядом було «зауважено» в статтях 1689 р. Наприклад, відновлення оренд на користь гетьманської скарбниці офіційно не проголошувалося. Проте, питання відновлення збору «оренд» мало бути розглянуте на Різдвяній старшинській раді у 1690 р. (ст. 2). Фактично рішення щодо можливості подальшого їх збирання потрапило до гетьманської компетенції.

Здобутки гетьманської адміністрації щодо зміни низки положень Коломацьких статей неможливо зрозуміти без врахування подій серпня – вересня 1689 р., коли повністю змінилася розстановка сил у Московському політикумі. Статті 1689 р. з'явилися у контексті боротьби за владу між Софією Олексіївною й Петром Олексійовичем Романовими та боярськими угрупованнями, що їх підтримували, – Милославськими і Нарішкініми відповідно. У зв'язку з вагітністю Парасковії Салтикової (дружини Івана Олексійовича) та очікуваним народженням спадкоємця партія Нарішкіних активізувалася³. За наполяганням матері Петра I, Наталії Нарішкіної, 27 січня 1689 р. відбулося його весілля з Євдокією Лопухіною. Наприкінці літа 1689 р. суперечності у владній вертикалі особливо загострилися.

Невдалий Другий Кримський похід фаворит Софії

3. 21 березня 1689 р. в Івана V та Парасковії Салтикової народилася донька Марія (1689–1692).

Романової Василь Голіцин намагався зобразити як свою перемогу. Для підтвердження «удааного успіху для внутрішнього споживача» до Москви було запрошено потужну українську старшинську делегацію на чолі з І. Мазепою (за різними оцінками від 304 до 1000 учасників)⁴. За такої ситуації Івану Степановичу відводилася важлива церемоніальна роль.

Влітку 1689 р. існувала реальна загроза для І. Мазепи втратити булаву. З одного боку – слабкість позицій В. Голіцина та Софії могли призвести до усунення гетьмана, з іншого – внутрішня старшинська опозиція могла розраховувати на повторення сценаріїв переворотів 1672 та 1687 рр. Частиною козацтва гетьман сприймався як «маріонетка Голіцина», виникали сумніви щодо його легітимності.

Проте, цього разу зробити українського гетьмана «офірним цапом» виявилось набагато складніше. Усім було відомо, що І. Мазепа отримав булаву виключно завдяки особистому втручання та протекції голови Посольського приказу. Більше того, зміщення його з гетьманства ускладнювалося низкою чинників. Це, у першу чергу, залишення у Батурині вірних гетьману людей – наказним гетьманом генерального судді Михайла Вуяхевича⁵; «слідкувати за порядком» на Гетьманщині довірили полковникові

4. До складу делегації увійшли генеральний обозний Василь Касперович Дунін-Борковський (1687–1702), генеральний суддя Сава Прокопович Прокопович (1687–1701), генеральний писар Василь Леонтьович Кочубей (1687–1699), генеральний осавул Андрій Михайлович Гамалія (1687–1694), генеральний бунчужний (хорунжий) Юхим Якович Лизогуб (1687/1688–1694), чернігівський полковник Яків Кіндратович Лизогуб (1687–1698), полтавський полковник Федір Іванович Жученко (1687–1691), ніжинський полковник Степан Петрович Забіла (Забела) (1687–1694), миргородський полковник Данило Павлович Апостол (1687–1709), лубенський полковник Леонтій Назарович Свічка (1688–1699?), окрім того, до Москви відбули значкові товариші, молодші товариші, канцеляристи, дворяни, слуги, драгуни, музики, кухарі та візники. Разом з ними вирушили два представники духовенства – ігумен Київського Кирилівського монастиря Інокентій (Монастирський) та проповідник і послушник Києво-Печерської лаври Дмитрій Ростовський (Туптало).

5. Михайло Вуяхевич-Височинський (1625/1630 – 6.2 1697) походив з галицької православної шляхти, імовірно закінчив Києво-Могилянський колегіум, служив писарем у Києво-Печерській лаврі. 1661–1663 рр. – генеральний писар наказного гетьмана Якіма Сомка. Після Чорної ради засланий в Москву, а потім і до Сибіру. 1667 р. звільнений за проханням П. Дорошенка. 1668–1676 рр. – генеральний писар гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Після зречення останнього перейшов на службу до І. Самойловича військовим товаришем. 1683–1691 рр. – генеральний суддя гетьманів Івана Самойловича та Івана Мазепи (за Самойловича перебував на посаді без затвердження як в. о.). Учасник старшинської змови 1687 р. 1690 р. під час візиту до Москви отримав чин стольника. Був ктитором Межигірського Спасо-Преображенського монастиря. 1691 р. через суперечності з гетьманом щодо участі українських козаків у антитурецькій коаліції залишив посаду та прийняв постриг під ім'ям Мефодій. 1691–1697 рр. – архимандрит Києво-Печерської лаври. Розгорнув активну видавничу діяльність Лаврської друкарні.

Івану Новицькому⁶. Також на користь Мазепі обернулося перебування старшинської опозиції «під своїм крилом» у Москві та відсутність практичної можливості у його ворогів отримати військову підтримку з боку козацьких полків.

Російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева відводить гетьманові роль «сірого кардинала» у «Наришкінському перевороті» 1689 р. І. Мазепа прибув до Москви 10 серпня (за два дні після втечі Петра I до Троїцько-Сергіївського монастиря), де за Спаськими воротами його зустрів дядько Посольського приказу Василь Бобонін (учасник Коломацької ради 1687 р.), два піддячих інших приказів та шість рот стрільців полковника Івана Циклера. Наступного дня він отримав аудієнцію у Софії та Івана Романових. Замість очікуваного недругами усунення, І. Мазепа був дуже тепло прийнятий і несподівано дізнався про свою причетність до «перемоги» над татарами у Другому Кримському поході. За умови хитань у середовищі стрільців і побоювань цариці направити їх на штурм Троїцького монастиря, роль І. Мазепи як лідера 50-тисячного війська, що все ще перебувало на р. Сож, зростала. Імовірно, московські бояри могли реально розраховувати на гетьманських сердюків та компанійців, що непогано себе зарекомендували у Кримському поході, сприявши порятунку союзного війська від розгрому.

13 серпня відбулася зустріч гетьмана з В. Голіциним, яка завершилася для обох учасників безрезультатно – І. Мазепа не наважився відкрито підтримати Софію, голова Посольського приказу вочевидь не пристав на його пропозиції щодо розширення прав Лівобережжя та збільшення повноважень гетьмана. Імовірно, І. Мазепа міг взяти сторону царського фаворита, але навіть у скрутному становищі представники партії Милославських не відмовилися від курсу на урізання автономії Гетьманщини. Проте на швидке усунення Мазепи вони наважилися. Це могло як спровокувати черговий бунт, так і малореальною у короткотерміновій перспективі виглядала військова допомога з боку його потенційного наступника.

Десь у цей час для Софії Олексіївни було

6. Ілля Федорович Новицький (приблизно 1630-ті – 1704) 1671–1673 рр. – комендант містечка Димер, яке було резиденцією правобережного гетьмана Михайла Ханенка. 1673 (офіційно з 1676 р.) – 1696 рр. – полковник компанійського полку (наймана кіннота) за гетьманування Івана Самойловича та Івана Мазепи. Після отримання гарантій безпеки 1677 р. з правобережжя до Коропа (потім до отриманого за службу с. Нехаївка) переїздить його дружина Софія Новицька та син Григорій. Учасник Чигиринських (1677 та 1678 рр.) і Кримських (1687 та 1689 рр.) походів, Нижньодніпровської кампанії (1695–1698 рр.). 1696 р. отримав почесне звання «значкового військового товариша», того ж року вийшов у відставку, мешкав у Нехаївці. Через своїх дітей породичався з І. Мазепою, П. Орликом, ніжинським полковником Л. Журахівським, переяславським полковником Д. Райчею, був кумом значної частини полковників та генеральної старшини.

пройдено точку неповернення. У середині серпня на перемовини до Петра у монастир почергово відправляються бояри та патріарх, що невдовзі приймають його сторону. 29 серпня Софія особисто вирушила у Троїцько-Сергіївський монастир, де по дорозі їй передали наказ Петра щодо повернення до Москви. 3 вересня боярська дума схвалила арешт керівника Стрілецького приказу Федора Шакловитого. Невдовзі сторону Петра приймають стрілецькі командири, а 4 вересня – найманці генерала Патріка Гордона та полковника Франца Лефорта. 7 вересня до Троїцького монастиря було етаповано Ф. Шакловитого.⁷

Увесь цей час Мазепа перебував у Посольському приказі. Гетьман вичікував, його нейтралітет був на користь Нарішкіних. 10 вересня відбулася перша зустріч Івана Мазепи з 17-річним царем Петром I у біля Троїцького монастиря. Після завершення боротьби за владу Мазепу, як людину Голіцина, не усунули, а навіть нагородили. За чотири дні, під час зустрічі гетьмана з Думним дяком О. Українцевим⁸, московська сторона запропонувала продумати

7. Того ж дня до Троїцько-Сергіївського монастиря прибули князь Василь Голіцин (переховувався декілька днів у підмосковному с. Медведково), боярин Леонтій Неплюєв, окольничий Венедикт Змеєв, Григорій Косагов, думний дяк Омелян Українцев. Пеших двох було позбавлено боярства та відправлено у заслання (Голіцина у Каргополь, Єренський городок, Пустоозерський острог, Пінежський волок; Неплюєва – у Пустоозерськ, а потім у Кольський острог), Змеєва – заслали в своє село, Косаговата Українцева – пробачили. 11 (12) вересня (за ін. відомостями – 11 жовтня) біля стін монастиря через відрубання голови було страчено Ф. Шакловитого та двох його спільників.

8. Омелян Гнарович Українцев (1641–12.9.1708) походив з дрібнопомісних дворян. 1660 р. – піддячий Посольського приказу. 1672–1673 рр. – учасник перемовин зі Швецією, Данією, Голландією щодо формування антитурецької коаліції. 1675 р. – дяк Посольського приказу. Того ж року вів переговори з австрійцями стосовно визнання царського титулу Московських правителів. 1676 р. – потрапив в опалу. 1677 – 1680 рр. – вів переговори з поляками та гетьманом Самойловичем стосовно антитурецького союзу. 1681 р. – думний дяк. 1682 р. – учасував у складанні акту про скасування місництва. Взяв участь у підготовці укладання «Вічного миру» 1686 р. з Річчю Посполитою. Учасник двох Кримських походів, зокрема Коломацької ради 1687 р., на якій було усунуто від влади І. Самойловича та обрано І. Мазепу. Вхід до найближчого оточення В. Голіцина, після його падіння помилуваний та пробачений новим царем і навіть отримав підвищення. 1689–1697 рр. – голова Посольського приказу. Від імені Московського царства заключив Константинопольський мир з Туреччиною 1700 р., за це отримав ранг Думного радника. У 1701–1706 рр. очолював Провіантський приказ. 1704 р. «за корыстолюбие» підданий тілесним покаранням («битдубьём»), у 1707–1708 рр. – посланець у Польщі. 1707 р. – комісар на Люблінському сеймі. Помер в угорському м. Егер під час виконання дипломатичного доручення. 1690 р. під час візиту до Москви отримав чин стольника. Був ктитором Межигірського Спасо-Преображенського монастиря. 1691 р. через суперечності з гетьманом щодо участі українських козаків у антитурецькій коаліції залишив посаду та прийняв постриг під ім'ям Мефодій. 1691–1697 рр. – архимандрит Києво-Печерської лаври. Розгорнув активну видавничу діяльність Лаврської друкарні.

можливі зміни до Коломацьких статей. Розпочалися перемовини щодо нового договору. 16 вересня під час нової зустрічі Мазепи з Петром I гетьман отримав нові дарунки та грамоти на землеволодіння для козацької старшини, що мало сприяти забезпеченню політичної стабільності. 19 вересня гетьман мав зустріч з царем Іваном V, а наступного дня, 20 вересня 1689 р., у Малоросійському приказі були укладені Московські статті. 22 вересня гетьман виїхав з Москви. До своєї резиденції у Батурин він прибув 5 жовтня (за іншими даними 10 жовтня) 1689 р.

Російська біографістка Мазепи Т. Яковлева, яка власне знайшла та опублікувала цей документ, дала статтям відповідну оцінку: «Нові жалувані грамоти, видані Мазепі, відміняли багато важких положень Коломацьких статей, зміцнювали гетьманську владу й автономію. Уряд Наришкіних різко змінив жорсткий курс на обмеження автономії, здійснюваний В. Голіциним, і практично дав карт-бланш Мазепі на вирішення багатьох гострих внутрішніх проблем. Вперше з часів Переяславської ради Москва вирішила опертися на сильну гетьманську владу, а не на масу анархічних опозиціонерів. Якщо Голіцин намагався встановити повний контроль за Україною, зробити її слухняною і слабкою, ареною старшинських змов, то Петрові був потрібен сильний військовий союзник, наділений необмеженими повноваженнями та владою. У цьому цілі царя та гетьмана повністю співпадали. Гетьманування Мазепи – яскравий приклад компромісу, не закріпленого на папері, але який неодмінно виконувався. Петро безумовно та непорушно відкидав будь-які звинувачення, доноси і доповіді проти Мазепи, видавав і страчував усіх його опонентів. А гетьман безвідмовно забезпечував царя військами для усіх військових кампаній, яких було у царювання Петра доволі багато» [10, с. 85].

Отже, завдяки пошуковій роботі Т. Таїрової-Яковлевої ранньомодерна історія України збагатилася новим джерелом, що проливає світло на нормування українсько-московських відносин на межі XVII–XVIII ст., зміцнення особистої влади гетьмана, досягнення Гетьманщиною більшої економічної свободи. Можна стверджувати, що Московські статті 1689 р. чи не вперше з'явилися в умовах боротьби за владу у Москві, а не стали реакцією на події в Лівобережній Україні. При укладанні нових статей Мазепі вдалося використати слушний момент, щоб створити правове підґрунтя його нової внутрішньої політики.

Посилання

1. Актъ об избраніи на Радѣ у рѣки Коломака въ Гетьманы войска Запорожскаго, на место отрѣшеннаго Ивана Самойловича, Генеральнаго Ясаула Ивана Мазепы; договорныя статьи, съ ними постановленныя, и присяга его на вѣрность Россійскому престолу // Полное собрание законов Россійской

империи (1649–1825). – Том 2. 1676–1688. Царствование государей и великих князей Иоанна и Петра Алексѣевичей – С. 867–880. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php

2. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII–XVIII ст. Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник / [укладач Белашов В.І.]. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. – 184 с.

3. Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. / В.М. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 70 с.

4. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Граб'янки / [упорядн. та переклад. Скрекотень В., Шевчук В., Іванченко Р., Дзюба О.]. – К.: Дніпро, 2006. – 976 с.

5. Костомаров Н.И. Мазепа / Н.И. Костомаров. – Х.: Терра – Книжний клуб, 2004. – 336 с.

6. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. В 250-ліття смерті / Оглоблин Олександр. – Нью-Йорк – Париж – Торонто: Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України та Ліги Визволення України, 1960. – 408 с.

7. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / Сергій Павленко. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 602 с.

8. Российский государственный архив древних актов (Москва), фонд 229 «Малороссийский приказ», оп. 2, кн. 57 (1689 г.): «О приезде в Москву И. Мазепы», л. 137 об.–149.

9. Таирова-Яковлева Т. Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства» / Татьяна Таирова-Яковлева. – М.: Центрполиграф, 2011. – 525 с.

10. Таирова-Яковлева Т. Мазепа / Татьяна Таирова-Яковлева. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 271 с.

11. Яковлева Т. Московські статті гетьмана Івана Мазепи / Тетяна Яковлева // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 10/11; Український археографічний збірник. – Том 13/14. – К., 2006. – С. 450–457.

12. Яковлів А. Україно-московські договори в XVII–XVIII віках / Яковлів Андрій. – Варшава, 1934. – 178 с.

13. Яценко В. Гетьман Іван Мазепа та «палацовий переворот» Наришкіних 1689 р. у сучасній історіографії / Владислав Яценко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. – 2012. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 168–176.

Гирич Я.Н. Московские статьи 1689 г. как источник по истории украинско-российских отношений

Исследование посвящено оценке информационного потенциала сравнительно недавно введенного в научный оборот документа – Московских статей 1689 г. Отдельно осуществлен экскурс в историю его появления и проанализировано место в системе отношений между Войском Запорожским и Московским царством.

Ключевые слова: Московские статьи, 1689 г., исторический источник, Иван Мазепа, Гетманщина, Петр I, Нарышкинский переворот, Коломакские статьи, гетман, царь, Татьяна Таирова-Яковлева.

Hyrych Ya.M. Moscow Articles (1689) as a source of relations between Ukraine and Russia

This paper is devoted to assessing the information potential of Moscow Articles (1689). Historical document was recently introduced into scientific circulation. Also author has made separate excursion into the history of occurrence and analyzes its place in the relations between Cossack State and Moscow tsardom.

Key words: Moscow Articles, 1689, historical source, Ivan Mazepa, Hetmanate, Peter I, Naryshkins' coup d'etat, Kolomak Articles, hetman, tsar, Tatiana Tairova-Yakovleva.

10.03.2016 p.